

УДК 342.392:94(5)

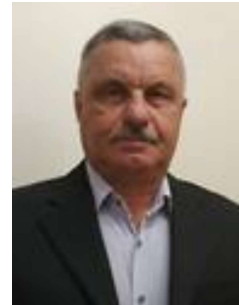
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-3-52-59

Олексій ХАЛАПСІС[©]
доктор філософських наук,
професор
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ)

Олег ПОПЛАВСЬКИЙ[©]
кандидат історичних наук,
доцент
(Університет митної
справи та фінансів)

Олег ЛЕВІН[©]
кандидат історичних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ)

ПОЛІТИЧНІ ТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ (1991–2021 рр.)

Метою статті є визначення специфіки політичних та конституційно-правових процесів, пов'язаних з декомунізацією в країнах Центральної Азії (Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан), дослідження варіативності основних напрямів пострадянських трансформацій відповідних суспільств. У кожній з п'яти держав Центральної Азії є свої унікальні особливості, але жодна з них не побудувала громадянське та демократичне суспільство. Цивілізаційні та локально-культурні особливості роблять цінності громадянського суспільства малопривабливими не лише для політичних еліт, а й для більшості населення, тому найближчим часом навряд чи варто очікувати суттєвих зрушень у цьому напрямі.

Крім того, центральноазійські країни перебувають під впливом трьох потужних регіональних лідерів – Росії, Китаю та Ірану – чий культурно-історичні цінності також доволі далекі від ліберально-демократичних цінностей Заходу. Ситуацію ще більш ускладнює чинник ісламського фундаменталізму, який майже напевне посилиться після перемоги талібів в Афганістані.

Ключові слова: Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан, демократія, авторитаризм, права людини.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР перед колишніми радянськими республіками центральноазійського регіону постало завдання системної трансформації, а також вибору певного шляху економічного, політичного та соціального розвитку. Свого часу радянський режим запровадив ірраціональні кордони між республіками, розділивши мовні, етнічні та родові групи, нераціонально розподіливши природні ресурси та ускладнивши торгівлю. Незважаючи на традиційні економічні, культурні зв'язки, спільне історичне минуле та єдність релігії, кожна пострадянська країна Центральної Азії створювала свою модель політичної трансформації. На відміну від країн Балтії, де був створений єдиний політичний простір, кожна країна центральноазійського регіону обирала свій зразок як магістрального шляху трансформації, так і їхні конкретні моделі.

© О. Халапсіс, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9498-5829>
prof.halapsis@gmail.com

© О. Поплавський, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9023-9992>
poplavich@i.ua

© О. Левін, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3872-5923>
docentagro55@gmail.com

Складність трансформації, що розгорталася на території цього регіону, була пов'язана з певними специфічними особливостями. Центральна Азія історично була територією зіткнення та боротьби відразу декількох цивілізацій – ісламської, індуїстської, конфуціанської, православної, а в деяких районах – історично і західної. Через перебування регіону у пастці між західним плюралізмом та азійською автократією [5] виникає багато суперечностей в їх політичному, соціальному та економічному житті.

Крім того, на думку киргизького дослідника А. Джекшенкулова, специфіка трансформаційного переходу в країнах Центральної Азії полягає в тому, що «свого часу цим країнам був ззовні нав'язаний радянський варіант цивілізаційної модернізації, при чому в низці випадків буквально збройною силою. Цей варіант погано збігався з традиційними соціальними відносинами народів Центральної Азії та їхніми культурами [1, с. 70].

Тому пострадянські країни Центральної Азії вимушені були проводити три ключові трансформації – перехід від імперської будови до національних держав, від планової економіки до ринкової, від однопартійності до багатопартійності – в контексті трьох процесів, що спостерігаються в цьому регіоні. Йдеться про традиціоналізацію (відродження дорадянських культурно-історичних традицій), периферизацію (залучення до світового розподілу праці в ролі сировинного додатку) та глобалізацію. Саме з урахуванням всіх цих особливостей можливо робити аналіз процесів трансформації в регіоні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Перші спроби оформлення транзитології як самостійної наукової проблематики можна датувати кінцем 1960-х – початком 1970-х рр. коли з'являються публікації С. Хантінгтона «Політичний порядок в суспільствах, що змінюються» [7] та Д. Растроу «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» [6]. Після краху низки комуністичних режимів з'являється багато транзитологічних концепцій, адаптованих до дослідження системних поставторитарних трансформацій кінця ХХ ст., авторами яких були А. Пшеворський, З. Бжезинський, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер, Т. Карл, Х. Лінц, А. Степан, В. Банс, Л. Даймонд. Праці цих авторів надають нашому дослідженню теоретичний фундамент.

Що ж стосовно дослідників відповідних суспільств на сучасному етапі, то ми використовували деякі роботи науковців цього регіону, але варто мати на увазі їх переважно апологетичний характер. Для забезпечення більш об'єктивної інформації ми залучали праці західних дослідників Дж.Р. Хоаре, М. Аткина, К. Пахуцки-Влосека та статті про держави регіону в «Foreign Policy», «The Independent» та в «The Washington Times».

Метою статті є визначення специфіки політичних та конституційно-правових процесів, пов'язаних з декомунізацією в країнах Центральної Азії (Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменістан, Таджикистан), дослідження варіативності основних напрямів пострадянських трансформацій відповідних суспільств.

Виклад основного матеріалу. Події 1990-х рр., які розгорнулися в Центральній Азії, показали, що для країн цього регіону характерні конфлікти, спричинені низьким рівнем життя, нестачею води та придатної до обробки землі. За цих обставин в регіоні виникли серйозні ризики та загрози (релігійний екстремізм, тероризм, контрабанда наркотиками, зброї). Вони зумовлюються як традиційними чинниками (особливості соціально-політичної структури місцевих суспільств, суперництво еліт тощо), так і відносно новими. Всі вони, разом узяті, в різних варіаціях можуть спричинити (й спричиняють) гострі соціально-політичні конфлікти (наприклад, події в Киргизстані й Узбекистані 2005–2006 рр.).

У пострадянських суспільствах Центральної Азії, як правило, державне керівництво очолює політичний лідер харизматичного типу, наділений часто необмеженими повноваженнями. Перевага державно-адміністративних інститутів над суспільством має тут практично абсолютний характер, є цензура ЗМІ, діяльність політичних організацій обмежується. На політику Узбекистану, Таджикистану, Туркменістану активно впливають сусідні ісламські держави. Сукупність міжнародних, політичних, соціально-економічних, культурних чинників розширює можливості для посилення авторитаризму.

Найбільш розвинутою країною Центральної Азії є *Казахстан*. Фактично отримавши «незалежність згори», республіка була змушена вступити на шлях самостійного розвитку. Як і для інших пострадянських країн регіону, для Казахстану неформальною основою соціальної та економічної структури суспільства були кланові угруповання. За їх допомогою влада колишнього першого секретаря Комуністичної

партії Казахстану була перетворена на інститут президенства.

Треба наголосити, що однією з визначальних рис розвитку політичного режиму Казахстану є особистісні якості Нурсултана Назарбаєва, які безпосередньо впливали і впливають на політичну стабільність не лише країни, а й регіону. Цікаво, що наприкінці 1980-х – у першій половині 1990-х років у США Н. Назарбаєв сприймався як прогресивний незалежний проамериканський політик. Вашингтон прихильно ставився до президента Казахстану, оскільки його політика задовольняла Сполучені Штати: захист незалежності, перехід до ринкової економіки, відмова від ядерної зброї та доступ до казахської нафти. Втім, уже починаючи з другої половини 1990-х рр. його імідж в очах американської аудиторії став істотно погіршуватись, і з часом він став сприйматись як авторитарний та корумпований політик [8].

У серпні 1995 р. на всенародному референдумі була прийнята Конституція Республіки Казахстан. Але за всіма її демократичними гаслами сама демократія в країні дозволялася лише у вигляді підконтрольності владі, що згодом оформилась в ідею побудови «демократії власного зразка». Був встановлений суворий контроль над політичним життям, так званий «м'який централістський авторитаризм». На відміну від сусідніх Узбекистану та Туркменістану, політична опозиція в Казахстані не виключалась з політичного процесу, хоча й залишалась жорстко обмеженою у своїх діях. Те ж саме стосується й свободи слова у засобах масової інформації. У результаті парламентських виборів 1999 р. та 2004 р. в законодавчому органі країни хоч і номінально, але були представлені кілька партій. Надпотужною силою на політичній арені Казахстану є пропрезидентська Народно-демократична партія «Нур Отан».

У травні 2007 р. були внесені зміни до Конституції Казахстану. Вони були спрямовані на розширення повноважень парламенту країни та поступову трансформацію президентської моделі в президентсько-парламентську. При цьому на законодавчому рівні було встановлено, що Мажиліс (нижня палата парламенту Республіки Казахстан) обирається за партійними списками на основі пропорційної виборчої системи. Загалом прийняті до Конституції поправки розширювали повноваження парламенту і масліхатів (місцевих представницьких органів), значно підвищували роль партій і Асамблеї народів Казахстану у громадсько-політичному житті країни.

У лютому 2007 р. Н. Назарбаєв виступив на спільному засіданні палат парламенту з посланням «Новий Казахстан у новому світі», що стало підґрунтям подальших політичних реформ. Основою казахської моделі демократичного транзиту були проголошені президентсько-парламентська форма правління, поетапність реформ, збалансованість рішень, загальнонаціональний діалог і консолідація основних політичних сил. Особливістю Казахстану є взаємний вплив культур та релігій людей, які проживають у країні. Увібравши в себе як європейські, так і азійські традиції, Казахстан ілюструє принципи різноманітної країни, яка балансує між Заходом та Сходом, намагаючись реалізувати євразійську ідею Н. Назарбаєва [13].

Незважаючи на те що у червні 2019 р. Н. Назарбаєв умовно відійшов від влади, а другим президентом Казахстану був обраний К.-Ж. Токаєв, Елбаси (саме так прийнято називати Н. Назарбаєва в країні) зберігає повний контроль над процесом прийняття політичних рішень. Проте в казахському суспільстві сьогодні вже назрів чіткий, принциповий та наполегливий запит на демократизацію.

Особливий інтерес становить аналіз процесів демократичних трансформацій в одній з найбільших країн регіону з погляду економічного та військового потенціалу – *Узбекистані*. Починаючи з проголошення незалежності 1 вересня 1991 р. республіка вступила в період руйнації радянської спадщини, відродження національних традицій. Країна вийшла з радянського минулого, не маючи ані громадянського суспільства, ані демократично налаштованої національної еліти. Відстала економіка, бідне населення, одержавлення багатьох сфер життя суспільства, сильні обштинні традиції – все це було серйозною перешкодою процесів демократизації.

Офіційне проголошення намірів орієнтування на демократичні цінності та керуватися демократичними принципами було зафіксовано в Конституції Республіки Узбекистан, прийнятої у грудні 1992 р. Відповідно до неї Узбекистан – суверенна нейтральна демократична республіка, що виражає волю народу та служить його інтересам. У ст. 13 Конституції вказується, що «демократія в Республіці Узбекистан базується на загальнонародських принципах, згідно з якими вищою цінністю є людина, її життя, свобода, честь, гідність та інші невід'ємні права» [4].

Але в реальному житті протягом 1990-х рр. в країні був встановлений жорсткий авторитарний режим колишнього партійного керівника республіки Іслама Карімова, який був обраний президентом. До середини 1990-х рр. усі опозиційні партії були оголошені поза законом. Особливістю узбецької політичної системи також є відсутність в країні (на відміну від сусідніх Казахстану, Киргизстану, Таджикистану) комуністичної партії.

У складі нового законодавчого органу – Олій Мажлісу – не було жодного представника опозиції. Одночасно президентом було оформлено псевдопартійну систему, доповнену керованими громадськими організаціями. Справжні опозиційні демократичні партії – «Ерк» («Свобода») і «Бірлік» («Єдність»), що з'явилися на початку відновлення державності країни, були витіснені режимом з політичної арени. Влада встановила ретельний контроль над політичним і партійним простором, позбавляючи суспільство будь-якої альтернативи. В Узбекистані був збудований перший на пострадянському просторі табір для політичних в'язнів на 600 осіб. Зі свого боку, президент та його оточення пояснювали такі дії вимушеною реакцією на терористичну загрозу з боку прибічників ісламського фундаменталізму.

Суттєвим викликом для Узбекистану є небезпека з боку радикальних ісламських течій, етнічних конфліктів, центром яких є Ферганська долина. Приклади таких подій – криваві сутички в Андижані 2005 р., протистояння у 2012 р.

З березня 2002 р., після підписання Декларації про стратегічне партнерство та співробітництво між Узбекистаном і США, в країні почалися зрушення щодо демократичних перетворень у таких пріоритетних напрямках, як побудова сильного й відкритого громадянського суспільства, розвиток багатопартійної системи і незалежних ЗМІ. Але до системних змін це не призвело. У 2008 р. неурядові правозахисні організації визначили Узбекистан як «авторитарну державу з обмеженими громадянськими правами». Як зазначає Нейт Шенккан, «Узбекистан за часів Карімова став архетиповою пострадянською поліцейською державою: корумпована, жорстока та демонстративно орієнтована всередину» [14]. Загалом для Узбекистану, як і для інших пострадянських країн регіону, характерний традиційно-патерналістичний устрій, який більш відповідає культурно-цивілізаційним, ціннісним засадам, що домінують після переходу від радянського варіанта модернізації до традиційних ісламських цінностей.

Після смерті І. Карімова у 2016 р. новообраний президент Узбекистану Шавкат Мірзієєв розпочав курс модернізації під назвою «тиха революція та революція згори». Були амністовані політичні в'язні, проведені реформи, пов'язані з удосконаленням економічного життя, юридичної системи, податкової системи тощо. Новий президент здійснив певні реформи і щодо посилення соціального захисту та скорочення бідності [16]. Деякі аналітики порівнюють нового президента з Ден Сяопіном та Михайлом Горбачовим, а зміни у внутрішній та зовнішній політиці називають «узбецькою весною» [15]. Новий президент також лібералізував релігійну політику, однак це може викликати сплеск ісламського фундаменталізму, особливо з урахуванням останніх подій в Афганістані.

Якщо президент Карімов майже весь час своєї каденції орієнтувався переважно на Росію, то його наступник усвідомлює необхідність тісної співпраці з Китаєм, а також з ЄС та США. Керівництво країни намагається інтегрувати економіку Узбекистану у світову, залучати європейських та американських інвесторів, але тут є чималі ризики та проблеми. Проте, незважаючи на низку реформ президента Мірзієєва, ядро економічної та політичної системи поки що залишається майже незмінною [12].

Географічною особливістю *Киргизстану* є чіткий розділ на дві частини – північ і південь, відособлені один від одного гірськими хребтами. Історичне розмежування киргизів посилюється родоплемінною організацією, супроводжується внутрішньосуспільними та внутрішньоелітними розколами. Киргизстан – єдина країна регіону, в якій у пострадянський період відбулися два державних перевороти, і все ще є серйозною перешкодою на шляху демократизації республіки.

Ще однією проблемою демократичного транзиту є авторитарні схильності президентів незалежного Киргизстану. Це стосується представника півночі – першого президента Аскара Акаєва, який, намагаючись посилити власні позиції, розпустив парламент у 1994 р. При цьому провладну партію «Алга Киргизстан» очолила донька президента Б. Акаєва. Така ж схильність до утворення партії влади була характерна для каденції другого президента Курманбека Бакієва.

Народні протести 2005 р. та 2010 р., які набули форми курултаїв, призвели до повалення влади як першого, так і другого президентів. Крім того, у 2010 р. відбулися

етнічні конфлікти між киргизами та узбеками у південному Оші та Джелалабаді, де етнічні узбеки становили від 25 % до 30 % місцевого населення. В результаті зіткнень більше 330 осіб загинули, 2300 осіб отримали поранення, декілька десятків вважаються зниклими безвісти. Жорстокі та криваві конфлікти створили своєрідний прецедент, коли політичні питання вирішуються силовими методами, причому як з боку влади, так і з боку опозиції.

У червні 2010 р. в країні був проведений референдум щодо питань внесення конституційних змін. Більшістю голосів було підтримано рішення про зміну державного устрою – Киргизстан був оголошений парламентською державою, що дало серйозний поштовх не лише до розвитку партійної системи, але й для розвитку громадянського суспільства [10]. Але спроби побудувати парламентську республіку в країні, де основою життя людей досі залишаються кланово-сімейні відносини, а влада переходить з рук в руки шляхом насильства, виглядає дуже сумнівно. Ще одна особливість політичної системи Киргизстану полягає в тому, що центральна влада в цій країні є набагато слабшою, ніж в інших країнах Центральної Азії. Ця структурна слабкість підсилюється дисбалансом між Півднем та Північчю країни, який, зі свого боку, ґрунтується на повсюдній бідності населення.

Особливу позицію у питаннях політичної трансформації займає *Туркменістан*. Ще за роки правління «батька всіх туркменів» Сапармурата Ніязова (1985–2006 рр.) ця країна була однією з найрепресивніших держав світу. Правління Туркменбаші (саме такий титул він узяв собі за життя) характеризують встановленням диктатури, а також масштабного культу особи. Ніязов опублікував власну книгу «Рухнама», яка вважалася «моральним посібником» для туркмен. Ця книга та її вчення фактично стали новою релігією, що замінила комуністичну ідеологію. Це також був спосіб гарантувати, що переважно мусульманська нація не буде сприймати іслам так сильно, як інші країни регіону: Ніязов був запеклим противником ісламістського радикалізму, розглядаючи це як загрозу для власної гегемонії [11].

У 1999 р. парламент оголосив С. Ніязова довічним президентом Туркменістану, після чого він підім'яв під себе всі гілки влади. У всіх рейтингах свободи держава посідала останнє місце. Незважаючи на те що після раптової смерті Туркменбаші у 2006 р. були зроблені деякі невеликі кроки у бік демократизації країни, спадщина С. Ніязова відчувається донині – індекс демократії в країні зараз найнижчий серед колишніх радянських республік.

Наступним Туркменбаші став Гурбангулі Бердимухамедов, який у лютому 2017 р. втретє був переобраний президентом Туркменістану, при цьому згідно з офіційними протоколами, за нього віддали голос 97,69 % виборців. В дусі традицій попередника, Г. Бердимухамедов обрав собі титул Аркадага (за змістом – «Велика опора», «твердиня, опора та надія»). Примітно, що саме С. Ніязов і Г. Бердимухамедов були та є представниками Демократичної партії Туркменістану. Треба зазначити, що за останні роки в Туркменістані не відбулося реформ, які б засвідчували можливість транзиту від авторитаризму до демократії, що ще раз дає підставу стверджувати, що Туркменістан є прикладом моделі «зворотного розвитку». Обравши шлях самоізоляції, влада Туркменістану намагалася довести наявність «третього шляху», а заперечення багатопартійності, вільних виборів і свободи слова пояснювала «особливостями туркменської моделі демократії» [2].

Ще за часів СРСР *Таджикистан* був однією з найбільш відсталих республік радянського простору. На початку 1990-х рр. Таджикистан виявився чи не єдиною республікою, де перехід до незалежності супроводжувався кривавою громадянською війною (1991–1997 рр.), що стала наслідком боротьби за владу між тими, хто хотів відійти від старої комуністичної моделі та неокomuністичною елітою, яка намагалася зберегти владу [9]. Тому для політичної системи країни характерні такі особливості, як високий рівень впливу військових, активна участь ісламу в політичних процесах (Таджикистан залишається єдиною центральноазійською країною, де офіційно функціонує ісламська партія – Партія ісламського відродження Таджикистану), існування відносно сильних партій (зараз в Таджикистані зареєстровані і діють 8 партій).

Конструкція Республіки Таджикистан твердо встановлює такі принципи політичного життя країни:

- жодна ідеологія, в тому числі релігійна, не може встановлюватися як державна;
- суспільні об'єднання створюються і діють в межах Конституції і законів;

– релігійні організації відділені від держави і не можуть втручатися в державні справи [3].

Але попри ці принципи, Таджикистан вважається найбільш ісламізованою республікою колишнього СРСР. Незважаючи на намагання здійснювати багатовекторну зовнішню політику, Душанбе змушений балансувати між кількома регіональними гравцями, серед яких ключовими є Іран, Китай та Росія. В умовах сучасного Таджикистану продовжують діяти феодально-патріархальні відносини. В суспільстві зберігається відповідний тип свідомості, в якому елементи східної деспотії співіснують із сучасними цінностями. Майже половину ВВП Таджикистану забезпечують трудові мігранти. Сьогодні Таджикистан серед усіх пострадянських країн залишається найбільш бідною державою. За рівнем індексу демократії Республіка Таджикистан посідає 159-е місце у світі.

Висновки. Кожне з п'яти суспільств має свою унікальну специфіку, свою історію і свою модель державного устрою. Казахстан – єдине суспільство, яке після розпаду СРСР та по наш час де-факто очолює один керівник – Нурсултан Назарбаєв. Запропоновані ним останніми роками реформи теоретично могли б створити ґрунт для побудови громадянського суспільства, але поки що вони більшою мірою мають характер імітації. Узбекистан відрізняється боротьбою держави з ісламським фундаменталізмом, що давало привід Ісламу Карімову «закручувати гайки» в боротьбі не лише з ним, а з будь-якою політичною опозицією. Певні зрушення в бік демократизації з'явилися після його смерті. Шавкат Мірзієєв провів низку реформ у сферах економіки, оподаткування, прав людини, боротьби з корупцією, проте зараз перспективи та необоротність цих реформ викликають великі сумніви. Киргизстан – єдине суспільство, в якому громадянський протест має реальну силу; дві революції тому підтвердження. Але наявність кланово-патріархального устрою, етнічних конфліктів, схильність до силових їх вирішень та слабкість центральної влади не дають змогу побудувати в цій країні громадянське суспільство. Туркменістан відрізняється безмежним авторитаризмом, який є занадто відвертим навіть на фоні інших авторитарних суспільств Азії; за рівнем дотримання прав людини Туркменістан очолює різні антирейтинги, поступаючись лише Північній Кореї. Таджикистан – єдина країна, яка пережила запеклу громадянську війну, в якій найбільш могутній вплив ісламської релігії. Водночас Таджикистан – найбільш бідна країна регіону.

Отже, у кожній з п'яти держав Центральної Азії є свої унікальні особливості, але жодна з них не побудувала громадянське та демократичне суспільство, курс на трансформації з метою перетворення політичних режимів на демократичні залишається на рівні риторики. В цих країнах політичні перетворення зачепили переважно сферу інституцій, не змінюючи напівфеодальні процедури та практики, а сам процес демократизації обмежився псевдореформами. Ми вважаємо, що це зовсім не випадково. Цивілізаційні та локально-культурні особливості роблять цінності громадянського суспільства малопривабливими не лише для політичних еліт, а й для більшості населення, тому найближчим часом навряд чи варто очікувати суттєвих зрушень у цьому напрямі.

Обережний оптимізм викликають лише реформи, які проводять лідери Казахстану та Узбекистану, але варто усвідомлювати, що ці та інші центральноазійські країни перебувають під впливом трьох потужних регіональних лідерів – Росії, Китаю та Ірану – чий культурно-історичні цінності також доволі далекі від ліберально-демократичних цінностей Заходу. Ситуацію ще більш ускладнює чинник ісламського фундаменталізму, який майже напевне посилиться після перемоги талібів в Афганістані.

Список використаних джерел

1. Джешенкулов А. Новые независимые государства Центральной Азии в мировом сообществе. Москва : Научная книга, 2000. 237 с.
2. Ісхакова Г. Політичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 128–134.
3. Конституція Республіки Таджикистан. URL : <http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/112>.
4. Конституція Республіки Узбекистан. URL : <https://constitution.uz/ru/clause/index>.
5. Олкотт М. Б. Второй шанс Центральной Азии. Москва : Московский Центр Карнеги, 2005. 487 с.
6. Растоу Д. Переходы до демократии: попытка динамической модели. *Полис*. 1995. № 5. С. 5–15.
7. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 432 с.
8. Alexandrov S. The Transformation of the Image of Nursultan Nazarbayev on the Pages of “The New York Times” (1989-2001). *History and Modern Perspectives*. 2021. № 1. P. 71-86. doi:10.33693/2658-4654-2021-3-1-71-86.

9. Atkin M. Modern Tajikistan. *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*. 2019. doi:10.1093/acrefore/9780190277727.013.246.
10. Hoare J. P. Gender, Activism, and International Development Intervention in Kyrgyzstan. Leiden: Brill, 2021. 278 p.
11. Osborn A. Saparmurat Niyazov. *The Independent*. December 22, 2006. URL : <https://www.independent.co.uk/uk/news/obituaries/saparmurat-niyazov-429556.html>.
12. Pachucki-Włosek K. Old and New Uzbekistan – A Comparative Essay on the Last Years of Islam Karimov's Reign and Shavkat Mirziyoyev's Presidency. *Eastern Review*. 2019. № 8. P. 31-48. doi:10.18778/1427-9657.08.11.
13. Saltybayev Y., Parkhomchik L. The Eurasian Idea of Nursultan Nazarbayev. *Regional Integration and Future Cooperation Initiatives in the Eurasian Economic Union* / ed. by M. Lagutina. IGI Global, 2020. P. 193-208. doi:10.4018/978-1-7998-1950-9.ch011.
14. Schenkkan N. Islam Karimov and the Dictator's Playbook. *Foreign Policy*. August 30, 2016. URL: <https://foreignpolicy.com/2016/08/30/islam-karimov-and-the-dictators-playbook-uzbekistan/>.
15. Sobhani S. R. Why America must welcome the 'Uzbek Spring'. *The Washington Times*. July 22, 2018. URL: <https://www.washingtontimes.com/news/2018/jul/22/why-america-must-welcome-the-uzbek-spring/>.
16. Yormatov F. J. Prudent Policy of President Shavkat Mirziyoyev in Social Protection and Poverty Reduction. *The American Journal of Applied Sciences*. 2020. Vol. 2, Issue 7. Pp. 65-71. doi:10.37547/tajas/Volume02Issue07-12.

Надійшла до редакції 07.09.2021

References

1. Dzheshenkulov A. (2000) Novyye nezavisimyye gosudarstva Centralnoy Azii v mirovom soobshchestve [Newly independent states of Central Asia in the world community]. Moscow : Nauchnaya kniga, 237 p. [in Russ.].
2. Iskhakova H. (2007) Politychni protsesy na postradianskomu prostori: tendentsii, protyrichchia, perspektyvy [Political processes in the post-Soviet space: trends, contradictions, prospects]. *Politychnyi menedzhment*, no 3, pp. 128–134 [in Ukr.].
3. Konstituciya Respubliki Tadjikistan [Constitution of the Republic of Tajikistan]. URL: <http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/112> [in Russ.].
4. Konstituciya Respubliki Uzbekistan [Constitution of the Republic of Uzbekistan]. URL: <https://constitution.uz/ru/clause/index> [in Russ.].
5. Olcott M. B. (2005) Vtoroj shans Centralnoj Azii [Central Asia's second chance]. Moscow : Moskovskiy Centr Karnegi, 487 p. [in Russ.].
6. Rastou D. (1995) Perekhody do demokratii: popytka dinamicheskoy modeli [Transitions to Democracy: An Attempt at a Dynamic Model]. *Polis*, no 5, pp. 5–15 [in Russ.].
7. Hantington S. Politicheskij porjadok v menyayushihhsya obshestvah [Political order in changing societies]. Moscow : Progress-Tradiciya, 2004. 432 p. [in Russ.].
8. Alexandrov S. (2021). The Transformation of the Image of Nursultan Nazarbayev on the Pages of "The New York Times" (1989-2001). *History and Modern Perspectives*, 1, 71-86. doi:10.33693/2658-4654-2021-3-1-71-86.
9. Atkin M. (2019). Modern Tajikistan. *Oxford Research Encyclopedia of Asian History*. doi:10.1093/acrefore/9780190277727.013.246.
10. Hoare J. P. (2021). *Gender, Activism, and International Development Intervention in Kyrgyzstan*. Leiden: Brill.
11. Osborn A. (December 22, 2006). Saparmurat Niyazov. *The Independent*. Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/saparmurat-niyazov-429556.html>.
12. Pachucki-Włosek, K. (2019). Old and New Uzbekistan – A Comparative Essay on the Last Years of Islam Karimov's Reign and Shavkat Mirziyoyev's Presidency. *Eastern Review*, no 8, pp. 31-48. doi:10.18778/1427-9657.08.11.
13. Saltybayev Y., & Parkhomchik, L. (2020). The Eurasian Idea of Nursultan Nazarbayev. In M. Lagutina (Ed.), *Regional Integration and Future Cooperation Initiatives in the Eurasian Economic Union* (pp. 193-208): IGI Global. doi:10.4018/978-1-7998-1950-9.ch011.
14. Schenkkan N. (August 30, 2016). Islam Karimov and the Dictator's Playbook. *Foreign Policy*. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2016/08/30/islam-karimov-and-the-dictators-playbook-uzbekistan/>.
15. Sobhani S. R. (July 22, 2018). Why America must welcome the 'Uzbek Spring'. *The Washington Times*. Retrieved from <https://www.washingtontimes.com/news/2018/jul/22/why-america-must-welcome-the-uzbek-spring/>.
16. Yormatov F. J. (2020). Prudent Policy of President Shavkat Mirziyoyev in Social Protection and Poverty Reduction. *The American Journal of Applied Sciences*, 2(7), pp. 65-71. doi:10.37547/tajas/Volume02Issue07-12.

ABSTRACT

Oleksiy Khalapsis, Oleh Poplavskyi, Oleh Levin. Political and constitutional-legal transformations in Central Asia countries (1991–2021). The aim of the article is to determine the specifics of political processes related to decommunization in Central Asia (Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Tajikistan), to study the variability of the main vectors of post-Soviet transformations of the

respective societies. Reforms in Kazakhstan could theoretically pave the way for civil society, but so far they are more of an imitation. Uzbekistan is distinguished by the state's struggle against Islamic fundamentalism, which gave rise to Islam Karimov to pursue a tough internal policy. Democratization shifts after his death, but the prospects and irreversibility of these reforms are now highly questionable. Kyrgyzstan is the only society in which civil protest has real force, but the presence of clan-patriarchal system, ethnic conflicts, the tendency to use force and the weakness of the central government do not allow building a civil society in this country. Turkmenistan is characterized by boundless authoritarianism, and Tajikistan is the only country that has survived a fierce civil war in which the Islamic religion is most powerful.

Each of the five Central Asian states has its own unique characteristics, but none of them has built a civil and democratic society, and the transformation cause of political regimes into democracies remains at the level of rhetoric. In these countries, political alterations have affected mainly the area of institutions, without changing the semi-feudal procedures and practices, and the process of democratization itself has been limited to pseudo-reforms. Civilizational and local-cultural features make the values of civil society unattractive not only for political elites, but also for the majority of the population, thus in the near future we can hardly expect significant progress in this direction.

Moreover, Central Asian countries are under the influence of three powerful regional leaders – Russia, China and Iran – whose cultural and historical values are far from Western liberal-democratic ones. The situation is further complicated by the factor of Islamic fundamentalism, which will almost certainly intensify after the Taliban's victory in Afghanistan.

Keywords: *Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Tajikistan, democracy, authoritarianism, human rights.*

УДК 340.132.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-3-59-65

Наталія ЮЗІКОВА[©]
доктор юридичних
наук, доцент
(Дніпровський
національний
університет імені
Олесь Гончара)

**Світлана
ХОМ'ЯЧЕНКО**[©]
кандидат юридичних
наук, доцент
(Вінницький
торговельно-економічний
інститут Київського
національного
торговельно-економічного
університету)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВИВАЖЕНОГО ТА ПОСЛІДОВНОГО РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Статтю присвячено розгляду стану здійснення судової реформи в Україні. Проаналізовано окремі закономірності розвитку судової системи, проблемні питання її реформування. Окреслено напрями подальшої трансформації органів правосуддя на основі фінансової незалежності, професійного кадрового забезпечення та довіри. Наведено результати соціологічних досліджень, які становлять підґрунтя подальших судових реформ. Визначено важливість формування довіри до суду як основи незалежності. Зроблено висновок, що подальше здійснення судової реформи має відбуватись за максимальної участі у цьому процесі суддівського корпусу. Окрему увагу надано джерелам та необхідності запровадження відновного правосуддя як альтернативи карального правосуддя щодо неповнолітніх. Під час дослідження встановлено, що відновне правосуддя є ефективною і соціально прийнятною формою превентивного впливу на ювенальну злочинність.

Ключові слова: *судова реформа, незалежність, повага і довіра до суду, професіоналізм, відновне правосуддя, ювенальна превенція.*

Постановка проблеми. Розбудова незалежності в Україні розпочалася з низки реформ, у тому числі й судової гілки влади. Результатом судово-правової реформи стало ухвалення та введення в дію у 2002 році Закону «Про судоустрій України», який зберігає

© Н. Юзікова, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0879-2228>
ynata2017@gmail.com

© С. Хом'яченко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1223-5881>
kafedraprava@vtei.gmail.com